

Патронат як форма

влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

В. П. Мироненко

кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного права і процесу Національної
академії внутрішніх справ України

У статті досліджено загальний зміст та значення інституту патронату як однієї із форм забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сімейним вихованням.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, соціальне сирітство, альтернативні форми виховання, патронат, договір про патронат, патронатні вихователі.

В статье исследовано общее содержание и значение института патроната как одной из форм обеспечения детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, семейным воспитанием.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишенные родительского попечения, социальное сиротство, альтернативные формы воспитания, патронат, договор о патронате, патронатные воспитатели.

In the article the overall content and meaning of the Institute of patronage as a form of support for orphans and children deprived of parental care of family education.

Keywords: orphans, children deprived of parental care, social orphanhood, alternative forms of education, patronage, contract of patronage, foster parents.

На сьогодні створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених категорій дітей є одним із найважливіших завдань. Тому специфіка і основна спрямованість соціальної політики в галузі дитинства полягають у тому, щоб всіляко пом'якшувати вплив на дітей негативних наслідків тих процесів, що відбуваються у суспільстві, а також створити умови для більшої ефективності існуючих і виникнення нових соціальних інститутів, які мають задовольняти потреби і реалізовувати інтереси дітей.

Визнання необхідності розробки нових підходів щодо піклування над дітьми, які з будь-яких причин позбавлені сімейного виховання, чимало сприяла діяльність установ ООН в Україні. Крім того, усвідомленню змін допомогло і ознайомлення з практикою альтернативних форм виховання (приймозна сім'я, патронат тощо), яка поширена в багатьох країнах світу. В документах ООН та ЮНІСЕФ простежується визнання наявності інституту альтернативних форм виховання сім'ї в системі державної опіки над дітьми як свідчення про успішний соціальний розвиток тієї чи іншої країни. Іншою обставиною, що спонукала до пошуку нових форм виховання дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, безумовно стало те, що існуюча система державної опіки над дітьми-сиротами і дітьми, що залишилися без батьківського піклування, функціонує вже понад 85 років та була орієнтована на колективні форми виховання дітей. Але тепер, коли визначено зовсім інші пріоритети у вихованні дітей, особлива увага стала приділятися впровадженню таких інститутів, як прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат.

Свого часу питання виховання дітей, аспекти сімейних батьківських праводносин були предметом наукових дослі-

джень таких знаних фахівців у галузі сімейного права, як Я. Шевченко, З. Ромовська, А. Короткова, С. Індиченко, В. Гопанчук. Проблеми виховання дітей, сфера регулювання батьківських праводносин, здійснення дітьми права на виховання мають не меншу значимість і нині. Серед молодих науковців ці питання досліджували Л. Савченко, О. Карпенко, І. Васильківська, А. Кидалова та ін. Пильна увага до питань виховання є цілком закономірною, оскільки сфера виховання і захисту прав дитини ніколи не втрачить своєї актуальності. Але не зважаючи на численні праці, теоретична база вивчення питань щодо виховання, притаманних цій сфері негативних явищ, зокрема соціального сирітства, відділення сім'ї від батьківства, недоліки сімейного виховання, залишається слабкою.

Метою даної публікації є науково-теоретичне дослідження інституту патронату як альтернативної форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; висвітлення його значення у загальній системі державних заходів, спрямованих на забезпечення здійснення кожною дитиною права на сімейне виховання.

Можливість виховувати дітей, які втратили сім'ю в родинному оточенні, отримано завдяки впровадженню в практику альтернативних форм сімейного виховання. Отже, з метою вдосконалення існуючої системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, втілюючи у життя гарантоване державою право дитини на сімейне виховання, чинне сімейне законодавство передбачає такі форми влаштування зазначеної категорії дітей: патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу [11].

Як форму піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, чинним законодавством визнано патронат. Інститут па-

тронату не новий для сімейного права, його виникнення збігається у часі з першими спробами кодифікації норм сімейного права і належить до тих інститутів, які то включалися до законодавства, то навпаки виключалися з нього. У радянський період нашої історії інститут патронату був започаткований постановою ЦВК і РНК «Про порядок та умови передання вихованців дитячих будинків у селянські сім'ї» від 5.04.1926 р., а також постановою ЦВК і РНК РСФРР «Про порядок і умови передання вихованців дитячих будинків та інших неповнолітніх трудящим в містах та робітничих селищах» від 28.05.1928 р. На теренах нашої держави патронат був регламентований постановою РНК УРСР від 14.06.1940 р. («Положення про порядок патрунування дітей в колгоспах і сім'ях трудящих», розроблене Міністерством освіти і затверджене постановою РНК УРСР 11.06.1940 р.). У Постанові РНК від 23 січня 1942 р. під патронатом визначалось прийняття в сім'ю трудящих на виховання дітей, які залишилися без батьків або втратили з ними зв'язок. Завдання та функції патронату стали особливо актуальними в період Великої Вітчизняної війни та безпосередньо після її завершення. Але була величезна кількість евакуйованих осиротілих дітей та дітей, що залишилися без нагляду батьків. Тому потрібно було негайно допомогти таким дітям. Уряди колишніх радянських республік, особливо тих, на територію яких прибувала значна кількість дітей, евакуйованих із тимчасово окупованих районів, почали розробляти тимчасові положення, спрямовані на посилення функцій патронату. Згодом була видана особлива інструкція, затверджена постановою РНК РСФРР 8.04.1943 р. «Про патрунування, опіку та усиновлення дітей, які залишилися без батьків». Патронат встановлювався над дітьми-сиротами

у віці від 5 місяців до 14 років, над вихованцями дитячих будинків і над дітьми, що були вилучені із сім'ї на підставі відповідного рішення суду. У виняткових випадках допускалось патрунування дитини у віці до 16 років, а також в окремих випадках на виховання могли бути передані діти, які не досягли п'ятимісячного віку. В той час, як і на сьогоднішній день, патронат провадився на добровільних засадах і полягав у тому, що сім'я брала на виховання дитину за договором з відповідними державними органами. В цьому договорі обумовлювались умови тимчасового утримання і виховання дитини, а також державна допомога, яку отримує сім'я на утримання прийнятої дитини. Завдання патронату – забезпечити дитині нормальні умови життя та виховання. Фактично патронат став ще однією формою опікування над дітьми, що залишилися без батьків [1, с. 322-323]. Укладенню договору передувало ретельне обстеження сім'ї, що виявила бажання взяти дитину на виховання, як по відношенню до побутових умов, так і стану здоров'я всіх її членів, що проживали разом. При передачі дитини за договором патронату районні (міські) відділи народної освіти і охорони здоров'я одноразово видавали одяг, взуття і виплачували сім'ї, яка прийняла дитину на виховання, із коштів місцевого бюджету щомісячну допомогу в установленому законом розмірі. При призначенні дитині, переданій під патронат, пенсії, як члену сім'ї військовослужбовця (рядового складу чи молодшого керівного складу), або при виплаті аліментів відповідні суми передавались патронатному вихователю в рахунок допомоги за патрунування, що і обумовлювалось в договорі. Якщо розмір пенсії або аліментів, що отримувала дитина, перевищував розмір допомоги за патрунування, то остання не виплачувалась зовсім. Саме ці положення суттєво відрізняють

умови договору про патронат, який передбачений нині чинним сімейним законодавством. Що стосується сімейно-правового статусу дитини, то по відношенню до сім'ї, в якій вона народилася, він залишався таким же, яким був до встановлення патронату. Дитина зберігала своє прізвище, ім'я та по батькові рідного батька, право спадкування майна своїх батьків та інших родичів, право на стягнення аліментів з близьких родичів. Разом з тим, по відношенню до сім'ї патронатного вихователя, такі права у дитини не виникали: вона не отримує прізвища патронатного вихователя; позбавлена права спадкувати майно останнього або його родичів по висхідній лінії, а також не має права на аліменти у випадку, якщо патронатний вихователь відмовиться від виховання дитини. За загальним правилом, відносини патрунування припинялись по досягненню дитиною 14-річного віку (у виняткових випадках 16-річного віку) або ж якщо дитина, передана під патрунування, усиновлена кимось із членів сім'ї патронатного вихователя. З моменту усиновлення договір патрунування втрачав силу. Дострокове припинення договору про патрунування мало місце у випадках порушення патронатним вихователем своїх обов'язків за договором; несприятливих для вихованця змін сімейно-побутових умов патронатного вихователя; вимоги батьків чи інших родичів, які знайшлися.

Таким чином, патронат, як і інші форми влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування, має давню історію. Інститут патронату зазнав чимало змін, на його формування і розвиток безперечно вплинули ті соціально-економічні та політичні зміни, які відбувалися в країні протягом десятиліть. Сучасна юридична наука зберегла найбільш вагомі теоретичні та практичні досягнення такої форми влаштування дітей,

які позбавлені батьківського піклування, як патронат минулих років, розвинувши та вдосконаливши відповідні правові норми та пристосувавши їх до сучасних вимог законодавства й існуючих сімейно-правових відносин.

Досліджуючи правову природу інституту патронату та аналізуючи відповідне законодавство, Л. Зілковська говорить про те, що патронат (патронаж) – не тільки форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а й форма соціального обслуговування, переважно в домашніх умовах, окремих фізичних осіб певних категорій, і форма державного нагляду за особами, які звільнилися після відбування покарання, та надання їм соціальної допомоги, форма державної служби [2, с. 383-385]. Крім того, в юридичній літературі уже протягом певного часу сформувалася певна тенденція, яка розглядає патронат як окремий інститут, з одного боку, а з другого – як різновид відносин, характерних для опіки та піклування. Така дискусійність питання може означати лише те, що патронат, як і опіка та піклування, належать до комплексних інститутів, сутність яких необхідно розглядати через призму суб'єктного складу конкретного правовідношення. Варто також підкреслити, що чинне сімейне законодавство називає патронат, поряд із прийомною сім'єю та дитячим будинком сімейного типу, формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, метою якої є забезпечення таким дітям проголошеного права на сімейне, батьківське виховання. У зв'язку з цим не можемо погодитись із Л. Зілковською, яка пропонує сутність патронату звести до супроводу (соціального, педагогічного) дітей, сім'ї яких виявляються неблагополучними, діти перебувають в соціально небезпечному становищі, і в такому разі патронат слугуватиме профілак-

тикою сирітства. Адаже законодавством України визначено, що соціальний супровід – це робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [6]. Тим більше, не можемо погодитись з тим, що інститут патронату є менш досконалим і ефективним, ніж опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу [2, с. 387]. У цьому сенсі ще раз підкреслимо, що мета патронату полягає у забезпеченні дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, сімейним вихованням, а переклавши функції патронатного виховання на органи опіки та піклування, служби у справах дітей, освітні установи, такої мети ніколи не буде досягнуто. На наш погляд, слід погодитись із З. Ромовською, яка підкреслює, що патронат запроваджується не для припинення ролі інституту т. зв. прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу. Патронат є альтернативною формою забезпечення сімейним вихованням дітей, позбавлених батьківського піклування, і саме життя дасть змогу перевірити соціальну цінність цих правових інститутів [7, с. 475].

Отже, патронат – одна із форм влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, в чужу сім'ю на виховання. Поряд із такими формами, як усиновлення, опіка та піклування, патронат виконує серйозне завдання – забезпечує дитині належне батьківське виховання [4, с. 45]. Разом з тим, це різні форми виховання дітей. На думку В. Борисової, відмінність полягає в такому: усиновлення, на відміну від патронату, відносять до підстав створення сім'ї; при усиновленні дитина приймається в сім'ю усиновлювача на правах доньки чи сина і поміж дитиною та усиновлювачем ви-

никають відносини, що прирівнюються до батьківських. При патронаті батьківських прав не виникає, а дитина передається лише на виховання; підставою виникнення усиновлення, як правило, є рішення суду, а відносини між дитиною і патронатним вихователем виникають на підставі договору між останнім і органом опіки та піклування; патронат, на відміну від усиновлення, припиняється при досягненні дитиною повноліття; патронатний вихователь на відміну від усиновлювача отримує плату за виховання дитини; між патронатним вихователем і дитиною не виникає аліментних зобов'язань, як це відбувається при усиновленні; патронат не є перешкодою для усиновлення дитини, і навпаки, усиновлення унеможлиблює встановлення патронату (на цю відмінність вказувала також і З. Ромовська [7, с. 476]); патронатний вихователь отримує, на відміну від опікуна (піклувальника), плату за виконання своїх обов'язків; між дитиною і патронатним вихователем складаються тісніші зв'язки, ніж між дитиною і опікуном (піклувальником); опікун – законний представник дитини у всіх правовідносинах, а патронатний вихователь – лише у сфері процесуальних відносин [9, с. 227-228].

Як уже згадувалось, дитина передається у сім'ю патронатного вихователя шляхом укладення договору про патронат, який не є цивільно-правовим договором [8, с. 286]. Відповідно до статті 252 Сімейного кодексу України (далі – СК України), за договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату. Сторонами договору про патронат є орган опіки та піклування і патронатний вихователь. Стаття 252 СК України не містить вимог щодо особи

патронатного вихователя та переліку осіб, які не можуть бути стороною в договорі. У зв'язку з цим деякі автори пропонують застосовувати в зазначеному випадку аналогію закону – не можуть бути патронатними вихователями особи, як і опікунами та піклувальниками, які зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, позбавлені батьківських прав, а також якщо їхні інтереси суперечать інтересам дитини [7, с. 476]. Інші пропонують запозичити досвід Сімейного кодексу Російської Федерації, де в ст. 153 визначено, що патронатними вихователями не можуть бути особи, звільнені від повноважень опікуна, піклувальника за неналежне виконання покладених на них обов'язків; колишні усиновлювачі, якщо усиновлення скасовано з їх вини; особи, які за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки, пов'язані з вихованням дітей [10, с. 381]. На наш погляд, такі пропозиції заслуговують на увагу з боку законодавця.

Оскільки основним завданням патронатного вихователя є забезпечення належного виховання дитини, яка передається в його сім'ю, обов'язковим для органу опіки та піклування є здійснення обстеження умов життя майбутнього патронатного вихователя з метою з'ясування можливості створити останнім належні для виховання і розвитку дитини умови. Крім того, не було б зайвим одержати від лікувального закладу відповідні довідки про відсутність у членів сім'ї патронатного вихователя захворювань, що можуть перешкоджати переданню дитини, яка має потребу у патронатному вихованні, у нову сім'ю, тобто як це передбачено в п. 3. 3 Правил опіки та піклування. Предметом договору є прийняття дитини у сім'ю і забезпечення її належним вихованням. Договір, як правило, чинний до досягнення дитиною повноліття. Разом з тим дитина може бути залишена у сім'ї патронатного вихователя і після досягнення повноліт-

тя, але уже на іншій правовій підставі. Для чинності договору достатньо письмового викладення умов, підписів уповноважених представників органу опіки та піклування і патронатного вихователя а також відповідної печатки органу опіки та піклування. Договір патронату належить до категорії оплатних, оскільки за виконання функцій патронатного вихователя, останній отримує щомісячну оплату. Розмір плати повинен визначатись договором з урахуванням певних чинників: вік, стан здоров'я дитини тощо. Причому в договорі чітко повинно бути розмежовано оплату виконаної роботи та наданих послуг патронатним вихователем і джерела коштів на утримання дитини. З цього приводу З. Ромовська наголошувала, що «розмір плати має визначатися у договорі з урахуванням віку, стану здоров'я та інших обставин, які мають істотне значення. Однак плата за виховання, обслуговування дитини, тобто за виконану роботу та надані послуги, і кошти на утримання дитини – це різні речі» [7, с. 477]. При цьому варто підкреслити, що саме питання утримання дитини є найменш висвітленим у законі. Так, у СК України не зазначено, за рахунок яких коштів патронатний вихователь здійснює утримання дитини. Проте однозначним є те, що патронатний вихователь, так само як опікун, піклувальник, не зобов'язаний утримувати дитину за рахунок своїх власних коштів. Таке утримання здійснюється за рахунок майна дитини, чи інших, спеціально призначених для утримання дитини коштів.

Для чинності договору патронату необхідно дотримуватися ряд умов, перші з яких торкаються безпосередньо особистості дитини. Так, дитина повинна бути такою, що позбавлена батьківського піклування, і має дати згоду на перехід у сім'ю патронатного вихователя, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити. За договором про патронат на патронат-

ного вихователя покладаються обов'язки забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо; створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку; захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник без спеціальних на те повноважень. Вихователь зобов'язаний забезпечити дитину одягом, харчуванням, шкільними приладдями, книгами, забезпечити дитині належний відпочинок, культурне дозвілля, тобто створити такі умови, які б максимально сприяли її фізичному, духовному та моральному розвитку. Виконуючи обов'язки опікуна, патронатний вихователь вчиняє правочини від імені та в інтересах дитини, переданої йому на виховання (ст. 67 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)), та здійснює управління її майном (ст. 72 СК України). Патронатний вихователь, його дружина, чоловік, близькі родичі не мають права укладати з дитиною, переданою на виховання, договори, за винятком передання дитині майна за договором дарування або у безоплатне користування за договором позички. Патронатний вихователь не має права від імені дитини, взятої на виховання, без дозволу органу опіки та піклування вчиняти правочини щодо відмови від майнових прав підопічного; укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню або (та) державній реєстрації, та інші, передбачені ч.1 ст.71 ЦК України. Патронатний вихователь як піклувальник дитини дає згоду на вчинення правочинів, що передбачені ч. 2 ст. 32 ЦК України. На вчинення правочинів, передбачених ч. 1 ст. 71 ЦК України, патронатний вихователь може давати згоду лише з дозволу органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 71 ЦК України).

Припинення договору про патронат може мати місце у разі здійснення його основної мети – досягнення дитиною 18-річного віку і у зв'язку з цим завершеним процесом виховання. Тобто має міс-

це припинення договору у зв'язку з його виконанням. Договір про патронат припиняється у разі відмови від нього вихователя або дитини, яка досягла 14 років. До призначення дитині нового вихователя або передання дитини іншій особі, навчальному закладові, закладові охорони здоров'я або соціального захисту вихователь, який відмовився від договору, зобов'язаний піклуватися про дитину. Договір про патронат може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням суду в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або якщо між ним та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором. Прийняти рішення про розірвання договору за позовною заявою органу опіки та піклування суд може за наявності таких обставин: невиконання патронатним вихователем своїх обов'язків щодо виховання дитини, або у разі створення небезпечних умов для здоров'я дитини у зв'язку із тяжкою інфекційною хворобою члена сім'ї патронатного вихователя; коли між дитиною та вихователем склалися такі стосунки, які виключають можливість спільного проживання та належного виховання дитини тощо. Крім випадків припинення договору про патронат, визначений ст. 256 СК України, патронат може бути припинений у разі усиновлення дитини, або ж у разі повернення дитини на виховання батькам; у разі смерті патронатного вихователя або дитини, переданої під патронат; у разі укладення неповнолітньою дитиною, переданою під патронат, шлюбу.

Отже, поступовою відмовою від інституціональних форм утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, держава визнала, що одним із найважливіших завдань є створення оптимальних умов для підтримки соціально незахищених категорій дітей. Сьогодні найбільш ефективним у цьому відношенні визнається передача дітей цієї

категорії на виховання у сім'ю. Саме шляхом створення альтернативних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна виконати вимоги міжнародних документів щодо забезпечення права дитини, в тому числі дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування – зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та взаєморозуміння.

Потреба людини в турботі про ближнього повинна сьогодні культивуватися суспільством, заохочуватися всіма можливими способами і, безумовно, «експлуатуватися», але в межах розумного. Це означає, що законодавець повинен знайти способи підтримки тих громадян, які відважилися взяти на себе турботу про дітей, і стимулювати останніх громадян до подібної поведінки. Треба погодитись із науковцями, які наголошують, що повинні бути закріплені і відповідні міри контролю за діями опікунів, піклувальників, патронатних вихователів, прийомних бать-

ків, які гарантували б здійснення прав та інтересів підопічних осіб [10, с. 56]; на державному рівні потрібно усвідомити, якщо держава делегує сім'ї обов'язки з утримання і виховання дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, то повинна і надати цій сім'ї належну матеріальну підтримку [3, с. 81].

Впровадження інституту патронатного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є кроком до подолання такого негативно-го явища у нашому суспільстві, як соціальне сирітство. Проте є й інша сторона – більшість дітей ще залишається в системі державної опіки, які теж повинні зростати в належних умовах і мають природне право на нормальне дитинство. Тому держава не повинна зупинятись на досягнутому і поступово вирішувати інші проблемні питання, пов'язані із реалізацією дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, права на сімейне виховання.

Список використаної літератури

1. *Бошко В.* Очерки советского семейного права. – К. : Госполитиздат УССР, 1952. – 372 с.
2. *Зілковська Л. М.* Недоліки законодавства про патронат над дітьми та шляхи його вдосконалення // *Держава і право.* – К., 2007. – Вип. 38. – С. 381-389.
3. *Карпенко О.* Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового реформування // *Право України.* – 2001. – № 3. – С. 79-81.
4. *Мироненко В.* Інститут патронату в сімейному праві України // *Нотаріат для вас.* – 2008. – № 6. – С. 43-46.
5. *Михеева А. Ю.* Інститут опіки и попечительства в современных условиях // *Государство и право.* – 2003. – № 5. – С. 53-59.
6. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. // *Офіц. вісн. України.* – 2005. – № 4. – Ст.189.
7. *Ромовська З. В.* Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 432 с.
8. *Рясенцев В. А.* Советское семейное право. – М. : Юрид. лит., 1982. – 256 с.
9. Сімейне право України : підруч. за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 264 с.
10. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар // За заг. ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2003. – 464 с.
11. Сімейний кодекс України. – К. : Велес, 2012. – 64 с.